

MARIA PIA PEDANI  
*A határvidéktől a határvonalig*

Szinopszis

Jelen könyv célja az, hogy tanulmányozza a keresztény és muszlim országok közti határvidékek és határvonalak kapcsolatait a középkor végén és a modern korban. Már számos kutató vizsgálta a határok történetét Andalúziában, ahol a Reconquista fokozatosan haladt előre az évszázadok során és csak 1492-ben fejeződött be, miután Granadát végül is meghódították. Másrészt, az oszmán-török történetírás a folyamatosan táguló határok eszméje uralta, amióta közel egy évszázaddal ezelőtt önálló kutatási ággként jelent meg. Az ún. „szent háború” elméletét, amely a *gaza*-t (hadjáratokat) tekintette az oszmán-török terjeszkedés egyetlen alapjának, vitatták, majd elfogadták, s végül elvetették. Ugyanakkor azonban csak kevés értekezés készült a modern kori oszmán-török határokról: mikor és hogyan alakultak ki, hogyan változtak és milyen dokumentumok készültek, amelyek ezeket rögzítették. Csak az utóbbi években kezdtek el a kutatók ezekről a kérdésekről beszélni különböző kongresszusokon és összejöveteleken, jóllehet legtöbbjük még mindig úgy gondolja, hogy az oszmán-törökök a kijelölt határvonal eszméjét csak a Habsburgok és szövetségeseik esetében fogadták el, az 1699-ben aláírt karlócai békeszerződésben. A nemrégiben felfedezett dokumentumok azonban tanúsítják, hogy már a 15. sz. végén létezett igazi határ, legalábbis a birodalom néhány régiójában.

Jelen könyv első fejezete azokkal a terminusokkal foglalkozik, amelyeket Európában, illetve az iszlám világban használtak, határ, határsáv, határvonal, határvidék, és más hasonló fogalmak kifejezésével. A határsáv, *tağr* (végvár), *limes* értelme nem pontosan ugyanaz, mint a határ, *ḥadd*, *sinir*, *hudud* szavaknak; a *munāṣafa* ugyanakkor egy olyan országra utal, amely kettős fennhatóság alatt áll; egyes muszlim tudósok szerint a *dār al-ṣullḥ* olyan terület, amely sem az iszlám birodalmához, sem a háború térségéhez nem tartozik; a *ğazw* és *gaza* olyan háborúra utal, amelyeket a határvonal térségében vívtak a hitetlenek ellen, míg a *Militärgrenze* szót a Habsburg birodalomnak a Török Birodalomhoz legközelebb lévő területére használták.

A második fejezet általánosságban foglalkozik a határ fogalmával. A fejezet először röviden összefoglalja a terjedelmes historiográfiai irodalmat, amely a korai oszmán-török államnak, mint *gazi* államnak az eszméjével foglalkozik. Ezek után a keresztény–muszlim egyezmények néhány részletének az elemzése következik, amely arra a hipotézisre vezetett, hogy egy muszlim uralkodó által kibocsátott békeszerződés dokumentumai a másik állam

közelségétől függően változtak: ha a két ország szomszédos volt, akkor fegyverszünet típusú dokumentumot adtak ki; ha nem, akkor szabad közlekedést (*salvus conductus*) garantáló típusú szerződést kötöttek.

További kutatási területet jelent azoknak a kapcsolatoknak a vizsgálata, amelyek a határvidéken álltak fenn. Erről a témáról számos példával szolgálnak a Velencei Köztársaság és a Török Birodalom alattvalói közötti kapcsolatok. Sok évszázadon át a tengert csupán határnak tekintették, amelyet tengeri rablók, kalózkodók, irreguláris török hajósok (*levend-ek*) és reguláris flották hajói szeltek át. Az Adriai-tengerre vonatkozó kutatások kiderítették számunkra, hogy milyen szoros kötelékek léteztek a marokkói hajósok és a török uralom alatt állt Albánia hajósai között.

Egy másik országgal való határ eszméjének az elfogadása egyben a másik létezéshez való jogának elismerését is jelentette. Érthető tehát, hogy ez volt egy békeszerződés végső és legértékesebb eredménye. A muszlim-keresztény kapcsolatokban közös határ létrehozása azt jelentette, hogy mindkét fél uralkodójának sikerült túltennie magát a tisztán katonai gondolkodásmódon és elfogadni a „hitetlen állammal” való egymás mellett élés lehetőségét.

A harmadik fejezetben a szerző leírja, hogy általában hogyan állapították meg a szárazföldi határokat. A Török Birodalom első határa egy keresztény állammal valószínűleg a Velencei Köztársasággal volt először Morea-ban (Peloponnészosz-félsziget), majd az Adriai-tenger térségében. A legrégebbi dokumentum erről a kérdéssel a 15. század végére, vagyis két évszázaddal korábban, mint a karlócai békeszerződés dokumentumai. Ezalatt az idő alatt nem változott a török uralkodók felfogása a határokat illetően, azonban a gyakorlat, amelyet a határok megállapítására alkalmaztak, fokozatosan megváltozott. A 15. században, miután megállapították a határokat, a kérdés szabályozására a szultán maga bocsátott ki egy dokumentumot, amelyet *sinirname*-nak vagy *hududname*-nak neveztek. A következő időszakban a birodalommal határos országok számára ezek a tárgyalások egyre fontosabbak lettek, mint Isztambul számára. A legrégebbi időkben a döntéseket csak a szultán képviselője hozta, később azonban ezeket meg kellett vitatni a két ország diplomatáinak; a kancellária emberei és a jogászok (*kadı*), akik elkísérték őket először részleges hivatalos dokumentumok adtak ki, s végül egy általános dokumentumot; a 17-18. században a *hüccet*-et, amelyet a török *kadı* kiadott elégségesnek tekintették, míg a *hududname* a múlt emléke maradt csupán. A karlócai egyezmények idején a Török Birodalomnak már kétszáz év óta megvoltak a határai a Velencei Köztársasággal. 1699 után csak a határvonal hossza változott, a továbbiakban nem korlátozódott egyes térségekre, vagy a török-velencei határ egészére, hanem magába foglalta a Habsburg birodalommal fennálló határokat is.

Néhány olyan velencei hivatalnok kis archívuma, akit megbíztak, hogy dolgozza ki a határvonalat az Oszmán Birodalommal, sok fontos információval szolgál azokkal a problémákkal kapcsolatban, amelyek az ilyen diplomáciai összejövetelek során felmerülhettek: hogyan jelöljék a határ helyét, kőhalmokkal vagy sziklával, vagy fába véséssel; mely határon fekvő várat kell lerombolni; mit kell tenni, ha egy földterületet jogtalanul bitorol a másik fél a békeszerződés megkötése után; hogyan kell figyelembe venni egy folyó vizét vagy egy hegygerincet; milyen hosszúságú egységeket kell megválasztani a határ méréséhez; hogyan kell udvariasan bánni a másik fél küldöttségével, stb. Végül érdemes megemlíteni azt az esetet, ami 1699-1700-ban történt, amikor az Otton város közelében lefolytatott tárgyalásokon már nem két, hanem három delegáció találkozott, s az volt a feladat, hogy megállapítsák azt a pontot, ahol a velencei, Habsburg és oszmán-török államnak érintkeznie kell. Ez alkalommal a négy küldött (kettő a Török Birodalmat, egy-egy pedig a Velencei Köztársaságot ill. a Habsburg Birodalmat képviselte) a Debello Brdo hegy csúcsát választotta ki a három állam érintkezési pontjául, de a velencei kormány nem volt hajlandó elfogadni ezt a döntést, amely ellenkezett érdekeivel és fenntartotta magának a jogot a környező területek birtoklására. Ezért az ún. „*triplex confinium*” (három határ) egy olyan helyre került, ahol a három állam ténylegesen nem érintkezett egymással.

A negyedik fejezet azzal a társadalommal foglalkozik, amely a határterületen élt. Számos példa mutatja, hogyan harcoltak az emberek, hogyan tulajdonítottak el lábasjóságot és földet, hogyan fizettek időnként adót mindkét uralkodónak, de azt is megismerhetjük, hogyan kereskedtek és hogyan próbáltak békésen együtt élni a határ két oldalán lévők.

Az ötödik fejezet a Mediterráneummal foglalkozik. Hosszú időn keresztül, legalábbis Ibn Khaldún kora óta, ezt a tengert zárt beltengerek sorozatának tekintették, amelyeket nagyobb vagy szűkebb szorosok választanak el egymástól: a Fekete-tenger és az Adriai-tenger kettő volt ezek közül. Általában véve az európaiaknak és a muszlimoknak erősen különbözött a véleménye a tenger birtoklásának fogalmáról: az előbbiek úgy gondolták, hogy a tengerek minden néphez tartoznak és egyetlen hatalom sem tarthat igényt egy tenger kizárólagos birtoklására, míg az utóbbiak azt tartották, hogy a tengernek is egy fejedelem alá kell tartoznia. Azonban némely uralkodó saját egyéni felfogása szerint viselkedett: a Velencei Köztársaság például évszázadokon keresztül az Adriai-tengert saját öblének tekintette. A török szultán nem vetette el azt a gondolatot, hogy a Fekete-tenger és a Földközi-tenger egy része a saját birodalmához tartozik. Azonban ezen a téren a Török Birodalom geopolitikai stratégiája megváltozott az idők folyamán, elsősorban a 16. században: a század első felében a törökök úgy gondolták, hogy lehetséges

az egész Földközi-tenger térségének leigázása oly módon, hogy először a nagyobb, de gyengébb térségeket hódítják meg, majd csak másodjára a nagymértékben megerősített területeket. Miután sikertelen kísérletet tettek Málta meghódítására, hozzáláttak azoknak a szigeteknek és helyeknek a meghódításához, amelyek védtelenek voltak, azzal az elgondolással, hogy így a Földközi-tenger egész keleti térségének urai lesznek. Eddig csupán az Isztambulból Egyiptomba tartó kereskedelmi hajókat próbálták megvédeni, ettől kezdve azonban elkezdték felügyelni magát a tengeri útvonalat, amely a Birodalom leggazdagabb tartományát kötötte össze a fővárossal.

A törökök évszázadokon keresztül azt a gondolatot is elfogadták, hogy lehetséges egy öböl, csatorna vagy akár egy halastó megosztása is két állam között. Ily módon viselkedtek a rodoszi lovagokkal szemben éppúgy, mint a Velencei Köztársaság viszonylatában. Abban az időszakban, amikor a magrebi tartományokkal meglazultak a kapcsolatok, a karlócai és a passarowitzi egyezmények arra kötelezték a szultánt, hogy állapítsanak meg határvonalakat a tengeri vizeken is, hogy megakadályozzák az irreguláris alakulatokat (*levend*) abban, hogy európai hajókat támadjanak meg és felforgassák a létrehozott békét, először egy, a birodalmi partoktól 30 mérföldre húzódó vonalat határoztak meg, ahol a velencei hajók biztonsággal hajózhattak. Azután egy elképzelt vonal segítségével két részre osztották a Földközi-tengert. Sem a *levend*-ek, sem a francia és angol hadihajók nem léphették át ezt a vonalat, hogy kereskedelmi hajókat támadjanak meg, vagy hogy egymás ellen harcoljanak.

Egy határ nem csupán egy földön megállapított vonal. Bármilyen lehet határvonal, ami kettéoszt két különböző gondolkodásmódot és életmódot. Eszerint a logika szerint egyre fontosabbakká váltak azok az elemek, amelyeket a „másik” meghatározására felhasználtak. A könyv hatodik és hetedik fejezete azzal foglalkozik, milyen módon ismertek fel egy idegent és egy olyan személyt, aki átjött a határon. Nemcsak a tárgyakon helyeztek el jeleket, hanem az emberi testet is meg lehetett örökre jelölni. A viselkedés ugyancsak fontos elem volt, amely megkülönböztette egy uralkodó alatt valót egy másik uralkodótól. Az a mód, ahogy a „másikat” elképzelték, századról századra változott, elsősorban, ami a keresztényeket és muszlimokat illeti. Egy határon általában sokfajta kategóriába tartozó ember kelt át: voltak követek és diplomáciai küldöttségek, akiket általában az uralkodójuk kísérőlevele védett, és akikhez gyakran nagy kíséret társult: ezeket nemcsak európai uralkodók küldték Velencébe, hanem a mamlúk szultánok és a törökök is. Ezenkívül voltak a kereskedelmi utazók, s itt megjegyezhetjük, hogy Velencében több muszlim kereskedő járt, mint ahogy azt a kutatók általában hiszik. Ebben a városban ugyanis nemcsak saját raktárházzal rendelkeztek, legalábbis 1621-től kezdve, hanem volt egy külön temetőjük is a zsidóké és a protestánsoké mellett.

Volt ezenkívül saját dokkjuk is a hajóiknak. Végül rabszolgák is átlépheték a határokat azért, hogy szabad földre jussanak. Muszlimok a keresztény országokból menekültek el, míg keresztények a muszlim területekről, de vándorlásaik és szenvedéseik nagyjából hasonlóak voltak.

Az is nagyon érdekes, hogyan változtak azok az eszközök, amelyeket csoportok vagy egyes személyek azonosítására használtak. Követeken és más nagyon fontos személyeken kívül a középkorban egy állam általában mindenekelőtt meg akarta határozni, hogy egy határon átjövő egyén milyen kategóriába tartozott. Egy kereskedőt a többi kereskedő ismerte és fogadta el, vagy azok a piaci alkuszok, akikhez igyekezett. Ezek a személyek felelősséget vállaltak érte, de egy határvidék hatóságai számára ő csak egy kereskedő volt, aki egyik államból a másikba ment. Ugyanígy egy menekülő rabszolga csak egy olyan embernek számított, akit vagy újra láncra vertek, vagy segítettek elnyerni a szabadságát, főleg, ha volt nála pénz. A 14. század nagy pestisjárványa után, fokról fokra elterjedt az a szokás, hogy személyi igazoló papírokra volt szükség a határátlépéshez. Az európai államok egymás után hoztak létre egészségügyi határokat, hogy megvédjék polgáraikat, és igazoló iratokat kértek nemcsak az emberek számára, hanem az állatok számára is, s a poggyászokat és a levélborítékokat is a járvány lehetséges hordozóinak tekintették. Ugyanebben az időben, ha valaki átlépett a határon, hogy eljusson a Török Birodalomba, azt gyakran úgy tekintették egészségügyi okokból, mintha az illető a pokolba szállt volna le.

A személyazonosság megállapítására szolgáló új dokumentumok megjelenésének a vizsgálatával azt mondhatjuk, hogy teljessé válik a határvidék fogalmának a határ fogalmába való átmenetelének a tanulmányozása. Az a lassú folyamat, amely a keresztény-muszlim kapcsolatok viszonylatában a középkorban kezdődött el, hosszú időre kiható eredményeket hozott. Manapság az új technikai eszközök létrejötte lehetővé teszi új határok létrehozását is; ezek többé már nem a tér fogalmához kapcsolódnak, hanem ahhoz a képzethez, amelyet az egyén magáról felkínál, valamint az életmódjához és ahhoz, ahogy korunkat tekinti.